

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

PECULIARITIES OF THE REFORM OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE IN CONDITIONS OF THE MARTIAL LAW LEGAL REGIME

Карелін В.В., д.ю.н., доцент,
професор кафедри військового права

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню особливостей реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану, а також визначенню подальших напрямів реформування пенітенціарної системи України.

Проаналізовано сутність поняття «пенітенціарна система України», відповідно до проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» та вітчизняних наукових досліджень. За результатами проведеного компаративного аналізу та з урахуванням сучасних завдань пенітенціарної системи України сформоване авторське визначення «пенітенціарна система України». Визначено нову структуру та завдання пенітенціарної системи України в умовах воєнного стану. Проаналізовано зміни у чинному законодавстві, що регулює діяльність пенітенціарної системи України, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану в Україні.

Досліджено нормативно-правові акти та проекти законів, що супроводжують процес реформування пенітенціарної системи України, в наслідок чого запропоновано доповнення до чинного законодавства з метою його удосконалення. Здійснено аналіз стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи, визначених Стратегією реформування пенітенціарної системи до 2026 року, за результатами якого та з урахуванням введеного воєнного стану в Україні запропоновано нову перспективну стратегічну ціль реформування.

Обґрунтовано необхідність подальшого реформування пенітенціарної системи України. Розглянуто чинники, які слід в обов'язковому порядку брати до уваги під час визначення подальших напрямів реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану. Визначено нову значимість в умовах воєнного стану персоналу органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та таборів для тримання військовополонених пенітенціарної системи України. Обґрунтовано необхідність оновлення підходу до добору та правового і соціального захисту осіб, які виконують посадові та службові обов'язки в пенітенціарній системі України.

Виявлено подальші напрями реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Ключові слова: персонал, пенітенціарна система, Державна кримінально-виконавча служба України, правовий та соціальний захист, органи, установи виконання покарань, слідчі ізолятори, табори для тримання військовополонених, добір, реформування.

The article is dedicated to studying of the peculiarities of the reform of the penitentiary system of Ukraine in conditions of the martial law legal regime, as well as to the determination of further directions of the reform of the penitentiary system of Ukraine.

The essence of the concept of the «Penitentiary System of Ukraine» was analyzed in accordance with the draft Law of Ukraine «On the Penitentiary System» and domestic scientific researches. According to the results of the comparative analysis and taking into account the modern tasks of the Penitentiary System of Ukraine, the author's definition «Penitentiary System of Ukraine» was formed. The new structure and tasks of the Penitentiary System of Ukraine in conditions of martial law were determined. The changes in the current legislation regulating the activity of the Penitentiary System of Ukraine in connection with the introduction of the martial law legal regime in Ukraine were analyzed.

The normative legal acts and draft laws accompanying the process of reforming the Penitentiary System of Ukraine were studied, as a result of which additions to the current legislation were proposed in order to improve it. The analysis of the strategic goals of reforming the Penitentiary System, determined by the Strategy for Reforming the Penitentiary System until 2026, was carried out, based on the results of which and taking into account the martial law imposed in Ukraine, a new perspective strategic goal of reform was proposed.

The need for further reform of the Penitentiary System of Ukraine was substantiated. Factors that must be taken into account while determining further directions for reforming the Penitentiary System of Ukraine under the martial law legal regime were considered. A new significance was determined in conditions of martial law for the personnel of penal bodies and institutions, detention facilities and camps for keeping war prisoners of the Penitentiary System of Ukraine. The need to renew the approach to the selection and legal and social protection of persons who perform work and official duties in the Penitentiary System of Ukraine was substantiated.

The further directions of reforming the Penitentiary System of Ukraine in conditions of the martial law legal regime in Ukraine were identified.

Key words: personnel, Penitentiary System, State Criminal and Executive Service of Ukraine, legal and social protection, penal bodies and institutions, pretrial detention centers, camps for keeping war prisoners, selection, reformation.

Постановка проблеми. Необхідною умовою розбудови незалежної демократичної України є побудова сучасної пенітенціарної системи в Україні шляхом її модернізації, гуманізації порядку та умов відбування кримінальних покарань, а також удосконалення чинного законодавства України.

Пенітенціарна система України протягом ХХІ століття активно зазнає розвитку в наслідок того, що на державному та науковому рівнях здійснюється перманентний аналіз її результативності, досліджується досвід функціонування зарубіжних пенітенціарних систем та можливість його впровадження в Україні, на основі чого розробляються нові стратегії її реформування.

Однак, розроблена та затверджена система заходів щодо реформування пенітенціарної системи України має бути гнучкою та постійно оновлюватись з урахуванням змін у державі та суспільстві. Саме тому не викликає сумнівів актуальність дослідження особливостей реформування пенітенціарної системи в Україні в умовах право-

вого режиму воєнного стану, та пошуку нових напрямів її реформування.

Стан опрацювання. Проблеми визначення сутності поняття «пенітенціарна система» становили предмет наукового інтересу Є. Боділа та О. Шкути. В. Россіхін досліджував місце пенітенціарної системи у механізмі держави.

Водночас, науковець О. Шкута, досліджував результативність реформування пенітенціарної системи України. А. Богатирьов – умови трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану.

Однак, донині немає досліджень особливостей реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану.

Метою даної статті є дослідження особливостей реформування пенітенціарної системи в Україні в умовах правового режиму воєнного стану та пошуку нових напрямів її реформування.

Виклад основного матеріалу. Пенітенціарну систему України слід віднести до соціального інституту, який відіграє особливу роль у системі соціального контролю, та є найважливішим компонентом системи соціальної організації в цілому. Водночас пенітенціарна система виступає як підсистема держави, яка є самостійною соціальною системою виконання кримінальних покарань і застосування заходів кримінально-правового характеру [1].

Беззаперечно, пенітенціарну систему доцільно розглядати як у вузькому, так і широкому сенсі. У вузькому розумінні пенітенціарна система являє собою систему органів і установ виконання покарань; у широкому значенні пенітенціарна система є сукупністю взаємопов'язаних і взаємозумовлених державно-правових засобів, методів і гарантій, спрямованих на досягнення цілей кримінального покарання в діяльності органів і установ виконання покарань [2, с. 34].

Завдяки аналізу юридичної літератури можливо зазначити, що дефініцію «пенітенціарна система», як правило, уживають у двох випадках: у наукових працях історико-правового характеру, в яких поняття «пенітенціарна система» та «пенітенціарні установи» застосовуються для характеристики різних етапів історичного розвитку; у міжнародних актах та у процесі дослідження зарубіжного законодавства [2, с. 34].

Відповідно до проекту закону «Про пенітенціарну систему» пенітенціарна система визначена як система спеціально уповноважених органів і установ, діяльність яких спрямована на формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації [3].

Науковець О. Шкута визначає пенітенціарну систему як «сукупність органів та установ, підпорядкованих центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, функціонування яких у взаємодії з іншими соціальними інститутами підпорядковане досягненню мети захисту особи, суспільства й держави шляхом виправлення засуджених, ресоціалізації осіб, які відбули покарання, запобіганню вчиненню нових правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» [4, с. 58].

Однак за результатами аналізу структури пенітенціарної системи в Україні варто зазначити, що пенітенціарна система України вміщує в себе не сукупність органів і установ, а систему, так як між структурними одиницями ДКВС України існує юридично закріплені функціональні повноваження та підпорядкованість.

На основі проведеного аналізу запропонованих понять «пенітенціарна система», варто зазначити, що вищезгадані дефініції не розкривають її сутність повною мірою, адже пенітенціарна система України, як було зазначено вище, вміщує в себе *систему* органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Окрім того, у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії на Міністерство юстиції України покладено завдання щодо утворення дільниць для тримання військовополонених в умовах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також перепрофілювання установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) під табори для тримання військовополонених [5].

Відповідно до чинного законодавства Табори для тримання військовополонених – це установи, що утворюються для розміщення та тримання військовополонених у період дії на території України воєнного стану

(і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій) [5]. А, отже, до структури пенітенціарної системи України слід віднести новостворені табори для тримання військовополонених.

Кожна структурна одиниця пенітенціарної системи України виконує свої окремі завдання та функції, а разом їх діяльність спрямована на реалізацію державної політики у сфері виконання покарань та пробації. Окрім того, до нових, раніше не властивих завдань пенітенціарній системі України, слід віднести розміщення та тримання військовополонених.

Тому назріла необхідність запропонувати нове авторське визначення «пенітенціарна система України» як систему органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, таборів для тримання військовополонених та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що мають особливі повноваження та виконують спеціальні завдання, діяльність яких спрямована на реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розміщення та тримання військовополонених.

Оскільки більше ніж 2 роки наша держава вживає всіх заходів, направлених на відсіч збройної агресії росії, і на початку травня 2024 року після прийняття профільного закону запроваджено інститут умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності [6], що дасть змогу мобілізувати від 10 до 20 тисяч осіб [7]. То, нині, в умовах правового режиму воєнного стану, виправлення засуджених, тобто процес позитивних змін, які мають відбуватися в їхніх особистостях та створювати у них готовність до самокерованої правослухняної поведінки [8], набуває найбільшої за історію сучасної України значимості. Оскільки засуджені особи стають на захист незалежності та територіальної цілісності України, і від їх особистих якостей залежить обороноздатність нашої держави.

Беззаперечно, на виправлення та ресоціалізацію засуджених впливає багато факторів, до яких слід віднести: нормативно-правове забезпечення виконання кримінальних покарань, порядок та умови відбування кримінальних покарань, ставлення персоналу до засуджених та ув'язнених, комунікація із суспільством тощо.

А реалізація державної політики виконання кримінальних покарань та пробації, розміщення та тримання військовополонених є неможливою без встановлених: порядку та умов виконання і відбування покарань; правового забезпечення діяльності пенітенціарної системи; порядку та умов розміщення та тримання військовополонених; добору, підготовки, перепідготовки та розстановки персоналу; правового та соціального захисту військовополонених, засуджених, ув'язнених, працівників, а також осіб, які проходять службу в пенітенціарній системі тощо.

До 24 лютого 2022 року в нашій державі гостро поставало питання обрання подальших шляхів реформування пенітенціарної системи України. Під час чого основною була думка щодо необхідності запозичення досвіду європейських країн щодо реформування пенітенціарної системи.

Враховуючи те, що у держав-партнерів України відсутній досвід реформування пенітенціарної системи в умовах постійної артилерійської небезпеки, ризику втрати контролю над територією, на якій розміщені структурні одиниці пенітенціарної системи, дефіциту коштів, покладання на пенітенціарну систему додаткових функцій – тримання військовополонених. То нині в Україні під час реформування пенітенціарної системи слід брати до уваги позитивний світовий досвід реформування пенітенціарних систем, однак будувати у цій сфері власний шлях з урахуванням нових вимог сьогодення для нашої держави.

Окрім того, під час визначення перспективних напрямів реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану, слід зосередити увагу на тому, що саме персонал ДКВС України виконує безпосередню роль у виправленні засуджених, а також забезпечує правопорядок під час тримання військовополонених. А від якості виконання посадових та службових обов'язків особами рядового і начальницького складу залежить репутація України щодо дотримання норм міжнародного права під час поводження із військовополоненими.

Саме тому під час подальшого реформування пенітенціарної системи в Україні слід оновлювати підходи щодо правового та соціального захисту персоналу пенітенціарної системи, удосконалювати систему його добору та порядок і умови проходження служби.

Щодо правового супроводу процесу реформування пенітенціарної системи в Україні слід зазначити наступне: Міністерство юстиції України запропонувало суспільству нову стратегію реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему [9, с. 199]. Схваленою у період воєнного стану Стратегію реформування пенітенціарної системи до 2026 року [10] закріплено основні стратегічні цілі реформування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; до повномасштабного вторгнення росії в Україну розроблено проєкт закону «Про пенітенціарну систему» [3], у якому не може бути враховано зміни у структурній будові пенітенціарної системи України у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні.

Отже, назріла необхідність доповнити Стратегію реформування пенітенціарної системи до 2026 року та проєкт закону «Про пенітенціарну систему» з урахуванням фактичних змін у пенітенціарній системі України, пов'язаних із введенням правового режиму воєнного стану в Україні.

Висновок. За результатами проведеного дослідження особливостей реформування пенітенціарної системи в Україні в умовах правового режиму воєнного стану слід зазначити, що:

– беручи до уваги актуальну структуру пенітенціарної системи України, а також завдання та функції запро-

поновано авторське визначення «пенітенціарна система України»;

– передбачене проєктом Закону України «Про пенітенціарну систему» визначення «пенітенціарна система України» потребує доповнення, завдяки чому пропонуємо частину 1 статті 1 проєкту Закону України «Про пенітенціарну систему», яку викласти у такій редакції: «пенітенціарна система України» – система органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, таборів для тримання військовополонених та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що мають особливі повноваження та виконують спеціальні завдання, діяльність яких спрямована на реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, розміщення та тримання військовополонених;

– розроблений з метою забезпечення реформування пенітенціарної системи проєкт закону «Про пенітенціарну систему», та схвалена Стратегія реформування пенітенціарної системи до 2026 року потребують удосконалення з урахуванням нових завдань та функцій, а також структури пенітенціарної системи, пов'язаних із введенням правового режиму воєнного стану в Україні;

– Україна має унікальний досвід реформування пенітенціарної системи в умовах воєнного стану, тому під час подальшого реформування пенітенціарної системи слід перш за все ґрунтуватись на власному досвіді з урахуванням нових вимог сьогодення для нашої держави;

– під час визначення перспективних напрямів реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану, слід зосередити увагу на тому, що саме персонал ДКВС України виконує безпосередню роль у виправленні засуджених, які можуть бути мобілізовані, а також забезпечує правопорядок під час тримання військовополонених, що впливає на авторитет України на міжнародній арені. А тому під час подальшого реформування пенітенціарної системи в Україні слід оновлювати підходи щодо правового та соціального захисту персоналу пенітенціарної системи, удосконалювати систему його добору, а також та порядок і умови проходження служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Россіхін В. Механізм держави і місце в ньому пенітенціарної системи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 182–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_25 (дата звернення: 23.06.2024).
2. Бодюл Є. Проблеми доктринального визначення поняття «пенітенціарна система». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 29–35.
3. Про пенітенціарну систему: проєкт Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 24.06.2024).
4. Шкута О. Теоретико-правовий аналіз поняття «пенітенціарна система». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 30. Т. 2. С. 56–59. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_2/16.pdf (дата звернення: 24.06.2024).
5. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.06.2024).
6. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text> (дата звернення: 22.06.2024).
7. BBC NEWS Україна. Офіційний сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c88z2vgmx3ro> (дата звернення: 23.06.2024).
8. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#top> (дата звернення: 24.06.2024).
9. Богатирьов А. Інституційне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 196–201.
10. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-reformuvannia-penitentsiarnoi-systemy-na-period-do-2026-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-ii-realizatsii-u-20222024-rokakh-s1153-161222> (дата звернення: 22.06.2024).